

Ахмет Байтұрсынұлының қазақ журналистикасы мен көсемсөзінің мән-маңызын арттырудағы қызметі

Аңдатпа. ХХ ғасырдың басындағы қазақ интеллектуалдық күштерінің ұлттық баспасөз төңірегіне тоғысуы қоғамдық қажеттіліктен туган еді. Олардың жұмылып жұдырық болуына, қосылып күш біріктіріп іс-әрекет жасауына итермелеген қазақ елін жайлаған әділетсіздік пен адам төзгісіз саяси-әлеуметтік ауыр хал болатын. Осындай алмағайып заманда ұлттық ой-сананың өркендеуі мен дамуына өлшеусіз еңбек сіңіріп, соны серпіліс туғызған дара да, дана тұлғаның бірегейі – Ахмет Байтұрсынұлы.

Ел арасында азаматтық үні қалыптасып, қайраткерлік қыры ашыла бастаған Ахаңның алдында Алаш үшін адал қызмет етуге міндеттейтін үлкен даңғыл жол жатты. Ресейлік ақ патшаның тағы шайқалып, дәурені аяқталар алмағайып заманда Ахаң мұғалімдік жұмысын уақытша тоқтатып, журналистиканы таңдауына тура келді. Осылайша қазақ баспасөзі арқылы елдің рухын оятып, отарлық езгіден біржолата арашалап қалудың қамына кірісті. Бастапқыда таңдау жасау оңайға түскенімен саяси көзқарасы үшін жендеттер мен жандайшаптардың қырына тез ілікті. Бірақ Ахмет Байтұрсынұлы ұлт жолында аянып қалмады. Кері шегінсе өзін-өзі кешірмесі анық еді. Алаш қайраткері қазақтың сауатын ашып, білімін толықтырумен бірге баспасөз арқылы ақпараттық-танымдық материалдар ұсынып, ел ішіндегі күйіп тұрған мәселелерді бұге-шігесіне дейін талдауды алдына міндет етіп қойды.

Ахаң ХХ ғасыр басында жарық көрген қазақ тіліндегі газеттер мен журналдарда жарияланған көркем-публицистикалық мақалаларында патшалық отарлық жүйенің озбырлығы мен жүгенсіздік әрекеттерін, жер, адамдық құқық мәселелеріндегі, елдік тұрғыдағы ұлы державалық шовинистік саясатын әшкерелеп, халықты қараңғылық шырмауынан босап, оқу-білімге ұмтылуға, отаршылдық езгіге қарсы жұмылып, елдікке шақырды.

Түйін сөздер: ұлт, ұстаз, Байтұрсынұлы, алаш, Алаш қайраткерлері, газет, көсемсөз.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-7174-2022-140-3-63-70>

Кіріспе

А.Байтұрсынұлының публицистік қызметі қазақ публицистикасы мен басылымдарының қалыптасып даму тарихымен тығыз байланысты. Оларды бөле-жара қарауға болмайды.

Ахмет Байтұрсынұлының публицистикасы Қарқаралы петициясынан кейін араға бірнеше жыл салып көріне бастады. 1905 жылдың (Санкт-Петербургтегі «Қанды жексенбі» мен

қазақ даласындағы алғашқы петиция) дүмпуі басылып, дүрбелең сәл саябырсыған тұста мерзімді басылымдарда Ахаңның мақалалары пайда болды. Петициядан кейін қудалауға түскен Ахмет Семей түрмесіне жабылып, абақтының азабын тартты. Тіпті, түрмеден шыққан соң жер аударылып, Орынборға қоныс аударды [1].

Патша билігі Алаш қайраткерін осылай тұсауда ұстағысы келгенімен соңы нәтижесіз

аяқталды. Ахаң Орынборда жаңа ортаға кірді. Көсемсөз тудырушы Ахмет Байтұрсынұлы жайлы сөз қозғағанда «Қазақ» газетін айнамай өту әсте мүмкін емес. Өйткені, Ахаңның бар саналы ғұмырының елеулі кезені осы мерзімді баспасөзбен тонның ішкі бауындай сабақтас. Ахаң аз уақытта игі жақсылармен «Қазақ» газетін ашуды ұйымдастырып, 1913 жылы басылымның алғашқы санын шығарып үлгерді. Мерзімді баспасөз құралының барша қадыр-қасиетін қалың бұқараға, дүйім жұртқа салыстырмалы түрде адамның өз бойының дене мүшелерімен шендестіріп түсіндіру тәжірибесі ғылымда Ахаңа дейін кездеспеген жаңалық. «Қазақ» газеті – ХХ ғасыр басындағы сахара елінің күллі қоғамдық-саяси, әлеуметтік-экономикалық, мәдени-рухани тыныс-тіршілігін, салт-санасын, әдет-ғұрпын, тіл байлығын қаз-қалпында айнаға түскендей бейнелеп берген энциклопедиялық басылым. Әрине, газеттің мұндай діттеген деңгейге жетіп, биіктен көрінуі – оның бас сарашысы мен идеялық-саяси дем берушісіне, рухани жебеушісі мен қаржылай демеушісіне өзара байлаулы екені аян. Бұл ретте қадау-қадау нақ осындай іргелі де күрделі әрі жауапкершілігі зор міндетті тағдыр-талайлары қоғамдық-саяси өмірдің қиыр-шиыр соқтықпалы-соқпақсыз жолында тоғысқан Ахмет Байтұрсынұлы, Міржақып Дулатұлы, Әлихан Бөкейхан сынды күрескер үш алып кемеңгер ынтымағы жарасып бірге атқарды.

Ұлт қайраткері дүркін-дүркін көсемсөз жазып, өзінің әу бастағы мақсатын орындауға кірісті. Балалардың сауатын ашып, әріп үйрету, жекелеген санаулы пәндерді оқыту ісі енді жаппай халықты ағарту жұмысына ұласты. Қазақ даласындағы сот, жер, білім беру, медицина мәселелері, саясат, сайлау жұмысы, Еуропадағы, бүкіл әлемдегі жаңалықтар жайында қалам тербеді. Бұған қосымша қазақ ұлтының бейқамдығын, қараңғылығын сынап, ел рухын жанитын мақалалар жазды. Жалқаулық, кертартпалық, арызқойлық, мансапқұмарлық, дүние қуу, білімге ұмтылмау, арзан атақ пен көрсеқызарлық секілді керітартпа кемшіліктер де Ахмет назарынан тыс қалмады.

Зерттеу әдістері. Ахмет Байтұрсынұлы алдымен сот мәселесіне көбірек үңілді. Өйткені, қазақтың арасындағы дау-дамайдың негізі осы сот ісінен тұтанып жататын. Мәселен, 1911 жылы жазылған «Тағы да народный сот хақында» атты мақалада қазақтың саяси сауатының төмендігі сөз болады.

«Народный сот жоғалса я оның қуаты кемісе, талас кемір еді деген сөзді оқып, мен өз ойымды айтып өткім келеді. Менің байқауымша, сайлаудың қазаққа бәле болып жүрген себебі народный сотқа берген қуаттың молдығы емес, халықтың сайлауды сайлау деп ұқпағандығы», – деп басталады мақаланың кіріспесі. Ахаң алдымен халық сотын құрудың кемшілігіне немесе артықшылығына тоқталмас бұрын қазақтардың таным-түсінігіне, сотты қалай қабылдайтындығына көңіл бөледі. Сонымен бірге сайлаудың мән-маңызы мен адамның таңдау құқығы барын, сол арқылы бейбіт жолмен басқару жүйесінде жаңа кадрлар өз ретімен ауысып, жұмыс ары қарай белгілі бір уақытқа дейін жалғаса беретіні соқырға таяқ ұстатқандай түсіндіріледі [2].

Автор ауылнай сайлауындағы халықтың сауатсыздығына да күйінеді. Зорлықшыл болыстарды, одақшыл адамдарды сынады. «Народный соттан құтқар» деп билікке шағымданғандарға басу айтып, бұл қазақтың дәстүріне сай дала ғұрпымен айтылатын үкім екендігін сөз етеді. Халықты әр нәрсеге шағымданбас бұрын мәселенің мән-жайын тексеріп, білім жинауға, сол арқылы залал мен пайданы ажырата білуге үндейді.

Ахмет Байтұрсынұлының «Қазақтың өкпесі» деген мақаласында надаңдық, қам-қарекетсіздік мәселесі сөз болса, «Қазақ хәм төртінші дума», «Қазақ жерін алу турасындағы низам», «Жер жалдау жайынан», «Көшпелі хәм отырықшы норма», «Земство» тақырыптарымен шыққан материалдарда жер, шаруашылық, тұрмыс-салт, заң саласындағы кемшін тұстар айтылады.

Ахаң жаратылыстану бағытында да көп оқып, білімін толықтырып отырды. Орыс тіліндегі мол ақпармен бөлісіп, қазақ халқына ыңғайлы әдіс-тәсілдерді, жаңашылдықтарды жаппай жариялады. Халықтың көзін ашу,

білім көкжиегін кеңейту жолында барынша түсінікті әрі қарапайым тілмен жеткізуге тырысты.

Қазақтардың арасында терістіктен мұжықтар көшіп келіп, жер игеріп, егін егумен, үй салып, отырықшылықпен айналысқаны белгілі. Әрине, келімсектердің күрт көбейгені ел арасында түсініспеушілік тудырды. «Шұрайлы жерімізден айырылды, ата-баба қонысы тарылды», – деп қарсылық білдірушілер көбейді. Ахмет Байтұрсынұлы осы тұста да қазақтардың салғырттығын сынға алып, бар кінә надандықта екенін жайып салады.

«Ата жолдасы надандық, өнерсіздік қазір қазақтан айырылатын емес. Надандықтың кесепаты әр жерде-ақ маңдайымызға тисе де, ата жолдасымыз болған соң біз де қиып, айырылмай-ақ келеміз. Олжалы жерде үлестен қағылғанымыз, жоралы жерде жолдан қағылғанымыз – бәрі надандық кесепаты. Сонда да соны ғылым, өнерден артық көреміз. Алаңнан ойбайым тыныш дейтін қазақ ғылымыңнан надандығын тыныш көреді. Не шара бар?» – деп ашынады Алаш қайраткері 1911 жылы жазған мақаласында.

Ахаңның пікірінше, жер қазынанықы, яғни, мемлекет меншігінде болғаны өте дұрыс. Әйтпесе, қазақ бір тойғанына мастанып, меншігіндегі жерін де, астындағы атын да сыйлап жіберуден тайынбайды. Мұжықтардың келіп қоныстануына да бірінші қазақтың өзі себепші. Шай, қант, түрлі тәттілер, қызылды-жасылды маталар, көйлектер сол мұжықтардың қолында. Ал ондай заттар қазақта қат. Сондықтан, қазақтың жуандары терістіктен ауған келімсектерді төбесіне көтеріп, саудасын қыздырып, төрінен орын берген. Қазақ қандай дүниеде де кеш қалып, көштің соңында жүрсе, оған алдымен өзі кінәлі. Қарекет жасап, еңбек етуге ерінетін де, қатерлі жерде қаперсіз отыратын да қазақ. Ахмет өз ұлтының кемшіліктерін жіпке тізе келіп, хакім Абайша ой қорытады.

«Дүниеде ерге теңдік, кемге кеңдік, азды көпке теңгеретін ғылым мен өнерді, елсізді елдіге теңгеретін, жоқты барға теңгеретін ғылым мен өнерді керек қылатын қазақ аз. Теңдікке қалай қолы жетсін? Қатерлі жерде қаперсіз

отырдық. Өзімізге өкпелемесек, өзгеге өкпелер бет жоқ», – дейді А.Байтұрсынұлы [3].

Ахаңның 1911-1913 жылдар аралығында жазған мақалаларының дені «Айқап» журналында жарық көрген. Ал 1913-1918 жылдары жазылған материалдар өзі жетекшілік еткен әйгілі «Қазақ» газетінде басылды.

Алаш перзенті надандық, оқу-білім, ғылым мен өнерге деген ықыластың жоқтығын зерттей келе, мұның бәрі жалқаулық, бейқамдық, салғырттық деген ой түйеді.

Көшпелі һәм отырықшы норма жайында жазған мақаласында Ахаң: «Қазақтың бас адамдары! Әуелі, сіздер адаспаңыздар, адаспас үшін ақылдасып, ойланып, ынтымақпен іс етіңдер! Екінші, қазақтың байлары, күштілері! Жарлы-жақыбай, нашарларыңды жермен теңгеріңдер! Бір асауға да болса құлдық дейтіндер көбінесе солардан болады. Үшінші, Алашқа аты шыққан адамдар! Көсемдіктеріңді адаспай, түзу істендер! Сендер адассаңдар, арттарыңнан Алаш адасады. Арттарыңнан ергендердің обал-сауабына сіздер қаласыздар!» – деп қорытындылап, отырықшылықтың, жерді тиімді игерудің пайдасын салыстырмалы түрде талдап шығады.

Талқылау. Ахмет Байтұрсынұлының басылым беттерінде жиі көтерген келесі тақырыбы – қаржы жүйесі. Әрине, бұл мәселені түсіну де халыққа оңай тиген жоқ. Ғасырлар бойы мал шаруашылығымен шұғылданып келген қазақ халқы қаражат ұстаудың және оны үнемдей білудің тетіктерін меңгермеген еді. Ахаң жазбаларынан байқағанымыздай, сол заманда қазақ даласында қарызға несие беру әдісі болған. Оны Алаш көсемі «уақ қарыз» деп атаған. Уақ қарыз беретін серіктестіктер туралы сөз қозғаған Ахаң оның құру жайынан да мәлімет ұсынады. Уақ қарыз мекемесін жасақтау үшін кемінде 20-30 адам қажет, жасы 21 жастан төмен болмауы керек. Сонымен бірге, уақ қарыз жұмысында істейтін адам екібастан ақшаға, дүниеге қызықпауы тиіс. Уақ қарызды кімдер сұрай алатыны да мақалада анық көрсетілген. Сөйтіп, қазақ даласына жаңадан енген микрокредит жүйесі, оған қойылатын басты талаптар жайлы алғашқы зерттеу мақала да Ахаңа тиесілі.

Ахмет Байтұрсынұлы ауылшаруашылығы, оның ішінде, егін егудің тиімділігін ғылыми тұрғыда алғаш талдау жасаған ғалымдардың бірі десек, қателеспейміз. Оған 1913 жылы жазылған «Егін егу», «Шаруа жайынан» деген зерттеулері дәлел. Мақала авторы егін егудің құпияларын түсіндіріп қоймай, орыстар мен қазақтардың шаруаға ептілігін де сараптап өтеді.

Егетін тұқым сапасы, құнарлы топырақ, жер жырту, арам шөптерден тазалау, тырмалау жұмыстарынан мол ақпар берген Ахаң материал соңын: «Қазақтармен қатар екен орыс егіндері көбінесе қазақ егіндерінен жақсы шығады. Ол, әуелі, орыстардың қазақтардан гөрі егін жақсы шығатын шарттарын артық білгендігінен, екінші, ол шарттарын қазақтардан гөрі көбірек орнына келтіріп екендігінен», – деп қорытындылайды. Бұдан кейінгі жазбаларда да мал өсіру мен егін егу жайынан керек кеңестер ұсынылады.

Ахметтің айтуынша, қазақ атам заманнан мал шаруашылығымен айналысса да, оның қыр-сырын толық меңгермеген. Егер мал жаятын жері тар, егін егетін алқабы аз болса, қазақ тығырыққа тірелер еді. Сондықтан, қазақтар өз атакәсібі жайлы да толық мәлімет біледі деу бекершілік. Осындай ой өрбіткен автор егін егу, мал бағу жайын ғылыми тұрғыдан баяндап, төрт түлікті асыдандыру, топырақтың құнарын сақтау турасында тың мәліметтермен бөліседі.

Алаш қайраткері жазған көсемсөздердің ішінде медицина мәселесінің жөні бөлек. Баршаға мәлім, қазақ даласында әр жылдары миллиондаған адам түрлі аурудан өліп кетіп отырған. Оған санитарлық талаптың жоқтығы, адам көп жиналатын жерге бару, жапшай ауру таралған аймақты оқшауламау себеп болған. Ахмет Байтұрсынұлы «Ауру жайынан» деген шағын мақаласында бүгінде де өзектілігін жоймаған кеңестерін алға тартады. Жақсы дәрігерді қайдан тапқан жөн? Жылдар бойы мазалайтын дерттен қалай арыла аламыз? Ауру адамға қайдан жабысады? XX ғасырдың бас кезінде Ахаң қызмет атқарған «Қазақ» газетінің редакциясына осы төңіректе сауал көп жолданған. Газет қызмет-

кері бірінші байлық денсаулық екенін айта келіп, адам ағзасындағы микроп бүліншілігі туралы сөз қозғайды [4].

«Ауру жабысқанына көп жыл болып ес-кірсе, оны емдеуге де көп уақыт керек, – деп жазды А.Байтұрсынұлы. – Көп емдетуге қазақтың көбі төзбейді. Тәуір бола бастаса, жазылғандай көріп, емдетуден қашады. Емдеу тоқтаған соң, жеңіліп, әлсіреп келе жатқан ауру қайтадан күшейеді. Қазақтың көбі неше жылдан бері орнығып, бойға сіңген ауруға бірер сауыт дәрі алып, тұтынып, сонымен ауру жазыла қоймады дейді. Олай дейтіндері аурудың мәнісін білмегендіктен».

Бұл жерде тек ауырған адамдардың кінәсі ғана емес, сауатсыз дәрігерлер мәселесі де айтылады. Қазақ даласында дәрігерлердің жоқтығы, есесіне, емшілердің көптігі де әңгіме өзегіне айналады. Ахмет Байтұрсынұлы медицина саласы дамығанша, жақсы емшілерге қаралып, уақытылы күтінген жөн деп есептейді. Газет арқылы ел ішіндегі өзекті тақырыптарға ден қойған автор медицина мамандарын сөйлегіп, солардың ұсыныс-кеңестерін де жариялап отырған. Халық арасында денсаулықты күту, аурудан сақтану, дертті дер кезінде емдеу шараларын түсіндіретін қағаз кітапшалар тарату керектігін алға тартады.

Нәтижелер. Ахаң 1914 жылы басталған Бірінші дүниежүзілік соғыс туралы жиі жазған. «Соғысушы патшалар» деген мақалада Ресей патшалығы қатысып жатқан қақтығыстың себеп-салдары, оттың қайдан тұтанғаны, қарсы тараптың кімдер екені түсіндіріледі. «Бұл күндегі халық қанша ғылымды, өнерлі, білімді, мейірімді десек те, аталарынан ұзап кете алған жоқ», – деп жазған Ахаң ары қарай соғысып жатқан патшалықтарға тоқталады. Келесі мақаласында соғыстағы әскер, қару-жарақ, кемелер, қолбасшылық туралы әңгіме қозғайды. Ахаң қазіргі әскери ұшақтарды аспан кемелері деп атаған. Тіпті, соғыста қолданылған әрбір қаруға жекелей сипаттама беріп, қанша оқ шығаратыны, зеңбіректің күш-қуаты, оқтың екпіні қандай екендігіне дейін деректер келтіреді [5].

Шет аймақтағы бұратана саналған халықтың аграрлық мәселесі төңірегінде нараз-

ылық туғызған отаршылдық саясаттың әділетсіздіктерін де Ахаң «Қазақ» газетінде үнемі әшкерлеп, қымысын бетіне басып отырды. Бұл ретте түз еліне қатысты шығып жатқан заң жобаларын газет бетінде халықтың талқыға салып, оның оң-терісін, пайда залалын қалың бұқараға жеткізе түсіндірді.

Газет патша әкімшілігінің қатаң бақылауына ілігіп, әскерей цензура сүзгісінен өтіп отырды. Алайда соған қарамастан ебін тауып империялық саясаттың түпкі көздеген мақсаты қазақтың жерін талап, елін тонап, сана-зердесін бұғауда ұстап, бірте-бірте ұлттық ерекшелігін жою пиғыл-әрекетін айыптаған жарияланымдардың газет бетіне шығып кетуіне байланысты редактор Ахмет Байтұрсынұлы талай мәрте абақтыға қамалып, басқарма ұжымына ауыр тиетін мөлшерде айыппұл төлеуіне тура келді.

Ахаңның көсемсөздеріне көз жүгірткен адам оның журналистикадағы айқын қолтаңбасын айнытпай таниды, шеберлігіне, газет талабына сай талдау еңбектеріне сүйсінеді. Ахаңның білім, оқыту, мектеп жайында жазған мақалаларын бір-бір ғылыми еңбек деп атасақ та жарасады. Аз сөзбен ауқымды тақырыптарды ашып талдайтын Ахмет Байтұрсынұлының шығармашылық шеберлігі газет арқылы тұрақты оқырман аудиториясын қалыптастырды. Ахаңды іздеп жүріп оқитын, Ахаңмен пікірлескісі келетін адамдар қатары көбейді. Оның публицистикасы барлық саланы қамтыды. Бір өзі ғылымның бірнеше бағытын меңгеріп, уақытында білім көкжиегін кеңейтер қызықты деректер жариялай білді.

Сонымен қатар көсемсөздің стильдік белгілерінің, ерекшеліктерінің айқындалып, жанр тұрғысынан саралануы да А.Байтұрсынұлының мақалалары мен хаттарында жүзеге асты. Соның нәтижесінде жеке стильдік-функционалдық сипатқа ие лексикалық қабат пен грамматикалық құрылымдар қалыптасты.

А.Байтұрсынұлы газет мақсатына сай оның тіліне де үлкен талап қойған, яғни жасанды, араб, парсы сөздері көп келетін тілден бас тартуды көздейді.

Ахаңның мақалаларында әсер етуші, ықпал тудырушы тілдік құралдар ретінде ауызекі

сөйлеу тілі бірліктері, фразеологизмдер, метафоралар, теңеу, эпитеттермен қатар, салыстыру, қарсы кою, ойды үдетпелі түрде беру әдістері қолданылады. Оның мақалаларында сол кезеңдегі халықтың түсінігіне сәйкес сөздер мен сөз тіркестері көп [6].

Публицистикалық шығармадағы тілдік бірліктің қолданысын, мәтін құрылымы мен мазмұнын қалыптастыратын – сыртқы факторлар. Хабар жеткізуші тіл бірліктерін тыңдаушыға әсер ететіндей етіп таңдайды. Тіл бірліктері ішінде газет тіліне тән фразеологизмдердің алатын орны ерекше.

А.Байтұрсынұлы ауызекі сөйлеу тілінде кездесетін фразеологиялық тіркестің кейбіреуінің мағынасын суреттеп отырған оқиға мен өмір құбылысы жағдайына лайықтап, жаңғыртып жұмсап, мағынасын өзгерту арқылы тіл бірліктерінің ықпал ету күшін арттыруға тырысады.

Публицист жадағай, жаттанды қолданыстардан қашып, белгілі бір уәждемелер негізінде сөздердің жаңа тіркестерін қолданған. Публицистикадағы фразеологизмдердің жиі қолданысы газетті халыққа жақындататынын көсемсөз шебері жақсы түсінген.

Газеттік-публицистикалық стильде «образдылық» газет тілінің шынайы бағытынан туындайды. Ол – оқырманды сендіру, иландыру және оған әсер ету мақсатында жаңадан экспрессиялық құралдарды іздестіру. А. Байтұрсынұлы образдылық туғызуда теңеуді орынды пайдаланады.

Қорытынды. А.Байтұрсынұлының көсемсөздерінде ауызекі сөйлеу тілінің элементтері диалогтік немесе риторикалық сұрақтар деңгейінде де көрініп отырады. Публицист өз ойын оқушыға жеткізуші ғана емес, сонымен қатар ой тастаушы, әсер етуші. Оқырманның айтылатын пікірге көзқарасын алдын-ала болжап, оқырман атынан кейде өзі жауап береді. Публицистің қаламына сөйлеу тілінде не болмаса жазба тілде баламасы бола тұрса да, орыс тілінің сөздерін сол қалпында қолдану тән.

А.Байтұрсынұлы публицистикасы жанр жағынан әр алуан. Бұлар сыни мақалалар, қоғамдық мәселелер көтерген проблемалық мақалалар, бас мақалалар, хаттар, ақпараттық хабарламалар.

Публицистің авторлық ұстанымы (принципі) халықтың өмір тіршілігіне, ұлттық танымына таныс ұғымдар мен түсініктерді дәлел ретінде салыстырып қарсы қою, сипаттау түрінде көрініп отырады.

А.Байтұрсынұлы оқушының назарын артықшылықтарға, қажетті нәрселерге аудару үшін салыстырма мәнді құрылымдар қолданып отырған. Экспрессия туғызудың бір тәсілі ретінде үдетпелі қолданыс А.Байтұрсынұлы публицистикасында қалыптасқан. Ойды үдетпелі түрде беріп, ойдың сабақтастығын бір бағытта жылжыта отырып, индукция тәсілімен ой толғайды [7].

Сондай-ақ, А.Байтұрсынұлы газет тілінің халық тіліне жақын болуын талап етті. Халық үшін жазылған нәрсе халыққа жақын болуы керек деп түсінген. Сондықтан оның тілінде ауызекі сөйлеу тілінің элементтері жиі кездеседі. Ол әр мақаласында тұрақты түрде қолданыс тапқан сөз тіркестерін, мақал-мәтелдер мен афоризмдерді көптеп қолданған.

Публицистика жанрының хас шебері атанған А.Байтұрсынұлы өзінің шығар-

машылық, саясаткерлік қызметінде көсемсөзді өмір шындығының арқауы, негізгі құралы деп білген. Ұлт көсемінің газет арқылы тарап жатқан үні оны қайраткерліктің биік дәрежесіне көтерді. Ұлан-ғайыр атырапта көшіп-қонған қазақ түгел дерлік Аханды ерекше құрмет тұтты.

А.Байтұрсынұлы – қазақ халқының өмірі мен болашағына шын ниетімен жаны ашып, оның ұлт ретінде сақталуында, бағыты мен жолын айқындауда терең әрі кеңінен ой пішіп, байымдаған ұлы тұлға. Оның шығармашылық өмірі мен қайраткерлік ісі ХХ ғасыр басында ұлтымыздың саяси-рухани сана-сезімінің қалыптасуына зор ықпал етті. Ұлт көсемі қазақ мемлекетін дамудың жаңа сатысына – дәстүр мен демократия тоғысқан өркениетті елге айналдыруды көздеді. Мұндай зор міндетті арқалау өте ауыр болатын әрі жан-жақтылықты талап етті. Ахаң бастаған Алаш перзенттері бұл жүкті көтеруде сүрінген жоқ, тіпті, жазықсыз атылып кете барғанда да өз биігінде қалды.

Әдебиеттер тізімі

1. Қойгелдиев М. Алаш қозғалысы. Бірінші том. – Алматы: Мектеп, 2008. – 480 б.;
2. Ахмет Байтұрсынұлы һәм «Қазақ» газеті. – URL: https://mtdi.kz/e/oku_adisteme/id/550/q/1, 06.06.2017 (қаралған күні: 20.01. 2022).
3. Байтұрсынов А. Ақ жол. Өлеңдер мен тәржімелер, публицистикалық мақалалар және әдеби зерттеу. - Алматы: Жалын, 1991. – 18 б.
4. Сақ Қ. Алаш көсемсөзі: тіл мәселесі. Көптомдық, 2 том., Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 2014;
5. Әбдіманов Ө. «Қазақ» газеті – Алматы: Қазақстан, 1993. – 168 б.;
6. Байтұрсынұлы А. Тіл тағылымы (қазақ тілі мен оқу-ағартуға қатысты еңбектер). – Алматы: Ана тілі, 1992, - 448 б.;
7. Тілешов Е. Алаш зиялылары және ұлт тілі. Тіл әлемі. 09.08.2016.

References

1. Koigeldiev M. Alash qozgalysy. Birinshi tom [Alash movement. The first volume] (Mektep, Almaty, 2008, 480 p.).
2. Ahmet Baitursynuly һәм «Қазақ» gazeti [Akhmet Baitursynov and the Kazakh newspaper]. Available at: https://mtdi.kz/e/oku_adisteme/id/550/q/1, 06.06.2017. (қаралған күні: 20.01. 2022).
3. Baitursynov A. Ak zhol. Olender men tarzhimeler, publicistikalyk makalalar zhane adebi zertteu [Ak zhol Poems and poems, journalistic articles and literary research] (Zhalyn, Almaty, 1991, 18 p.).

4. Sak K. Alash kosemsozi: til maselesi [Wisdom of Alash: the problem of language]. Multi-volume. Vol. 2 (Kazakh Encyclopedia, Almaty, 2014).
5. Abdimanov O. «Қазақ» газети [Newspaper «Kazakh»] (Kazakstan, Almaty, 1993, 168 б.).
6. Baitursynuly A. Til tagylymy (kazak tili men oqu-agartuga katysty enbekter) [Language lessons (works related to the Kazakh language and education)] (Ana tili, Almaty, 1992, 448 p.).
7. Tileshov E. Alash ziyalyly zhane ult tili [Alash intellectuals and the language of the nation]. Til alemi [Language World]. 09.08.2016.

К.О. Сақ, Г.К. Ертасова

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Значение вклада Ахмет Байтурсынулы в развитие казахской журналистики и публицистики

Аннотация. В начале XX века сближение казахских интеллектуальных сил вокруг национальной печати было рождено общественной необходимостью. Именно несправедливость и невыносимая политическая и социальная ситуация на казахской земле подтолкнула их к тому, чтобы взяться за руки и объединить усилия. Ахмет Байтурсынулы – уникальный и мудрый человек, внесший неизмеримый вклад в процветание и развитие национальной мысли, создавший в ней прорыв в такое непростое время.

В этот период Ахмету Байтурсынову, который начал осознавать собственную гражданскую позицию, предстоял тернистый путь беззаветного служения движению Алаш.

В период, когда реально зашатался трон белого царя, и эпоха царского правительства подходила к своему логическому завершению, Ахмету пришлось на время прекратить педагогическую деятельность и выбрать журналистику. Таким образом, через казахскую прессу он стремился пробудить дух страны и заботился о том, чтобы раз и навсегда избавиться от колониального гнета. Поначалу сделать выбор было легко, но из-за своих политических взглядов он быстро попал под влияние жестоких людей и приспешников новой власти.

Однако Ахмет Байтурсынулы не щадил себя во имя народа. Было ясно, что он не простил бы себе, если бы отступил. Деятель движения Алаш ставил перед собой задачу развития казахской грамоты, пополнения знаний, он стремился представить через прессу познавательные-просветительские материалы, кардинально разобраться в наболевших вопросах, касающихся страны.

В своих художественно-публицистических статьях, опубликованных в казахоязычных газетах и журналах начала XX века, Ахмет разоблачал произвол и несправедливость царской колониальной системы, шовинистическую политику великой державы в земельных и правозащитных вопросах, призывал освободить народ из тисков тьмы, преследующей образование и создающей колониальный гнет.

Ключевые слова: нация, учитель, Байтурсынов, Алаш, Деятели Алаш, газета, публицистика.

K.O. Sak, G.K. Yertassova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Significance of Akhmet Baitursynuly's contribution to the development of Kazakh journalism and publicism

Abstract. In the early twentieth century, the convergence of Kazakh intellectual forces around the national press was born of social necessity. It was the injustice and unbearable political and social situation that led them to unite and act together. Akhmet Baitursynuly is a unique and wise person who has made an invaluable contribution to the prosperity and development of national thought in such a difficult time.

During this period, Akhmet Baitursynuly, who began to realize his own civic position, was faced with a thorny path of selfless service to the Alash movement.

At a time when the throne of the White Tsar really shook, and the era of tsarist government was coming to its logical end, Akhmet had to stop teaching for a time and chose journalism. Thus, through the Kazakh Press, he

aroused the spirit of the country and began to take care of the permanent separation from colonial oppression. At first, it was easy to make a choice, but for his political views, he quickly fell on the side of gendarmes. But Akhmet Baitursynuly did not lose his heart in the name of the nation. It was obvious that he would not forgive himself if he backed down. The Alash figure set himself the task of revealing Kazakh literature, providing information and educational materials through the press, and analyzing the burning problems within the country to the fullest.

In his artistic and journalistic articles published in newspapers and magazines in the Kazakh language, published at the beginning of the XX century, Akhmet exposed the tyranny and cruelty of the Tsarist colonial system, the chauvinist policy of the great power in matters of land, Human Rights, country, urged the people to free themselves from the darkness, strive for education, unite against colonial oppression.

Keywords: nation, teacher, Baitursynov, Alash, doers of Alash, newspaper, journalism.

Авторлар туралы мәлімет:

Сақ Қ.Ө. – филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Журналистика және саясаттану факультетінің деканы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Ертасова Г.К. – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті Журналистика және саясаттану факультеті, Баспасөз және баспа ісі кафедрасының аға оқытушысы, Астана, Қазақстан.

Sak K.O. – Candidate of Philology, Professor, Dean of the Faculty of Journalism and Political Science, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Yertassova G.K. – Senior lecturer, The faculty of Journalism and political science, Department of Printing and Publishing, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

References

1. Kasym-Zhomart Tokaevtyn Kazakstan halkyna Zholdaуy [Message to the people of Kazakhstan by Kassym-Jomart Tokayev]. Available at: <https://kaz.zakon.kz/5081129-asym-zhomart-to-aevty-aza-stan-hal-yna.html> (Accessed: 10.03.2022).
2. Uikipedija Ashyk jenciklopedijasy [Open Encyclopedia Wikipedia]. Available at: https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8B_%D0%B1%D0%B5%D1%82 (Accessed: 31.03.2022).
3. «Ajkap» zhurnaly men kazak gazetteri [Aikap magazine and Kazakh newspapers]. Available at: <http://stud.baribar.kz/20215/ayqap-zhurnaly-men-qazaq-gazetteri/> (Accessed: 31.03.2022).
4. Ajkap [Aikap]. Comp. U.Subhanberdina, S.Dautov (Kazakh Encyclopedia, Almaty, 1995, 367 p.).
5. Koygeldiev M. Alash kozgalysy [Movement «Alash»]. Vol. 1 (Mektep Almaty, 2021, 182 б.).
6. Sak K. Alash kosemsozi: til maselesi [Wise words of Alash: language problems] Multi - volume. Vol. 2 (Almaty, 2014, 400 б.).
7. «Ak zhol» [The «Ak zhol»]. Multi - volume. Vol. 1 (South Kazakhstan Regional Museum of Victims of Political Repression, Almaty, 2011).